

א

כל המנסה להטריד את המדינה ואת הציבור בליבון השאלה, מהי דמותם של חייה התרבות בישראל, מיד באים וטוענים כנגדו, מי בלחש ומי בקול: לאט לך! אל תתפוס מדובה! האומה נלחמת לקיומה; אויבים שחו עלינו מכל צד; אנו שקודים לקבץ נידחיה העם ולהגדיל את מספרנו; כורח הוא לנו ליצור אמצעי־מחיה בחקלאות ובתעשייה; אנו מצווים לבצר את צבא־ההגנה, לשמור על הגבול, על הנפש והרכוש; מוטל עלינו להשריש את העלייה החדשה בעבודה ובחברה, לחנך את הילדים בבתי־ספר יסודיים ומקצועיים; להקנות השכלה טכנית, תיכונית וגבוהה לדור הצעיר, בהתאם לצורכי המשק וההגנה ביבשה, באוויר ובים, ולחזק את מעמדה הבינלאומי של המדינה בעולם. כל עוד כאלה הם התפקידים הרחופים התמידיים, מן הדין שהדאגה לתרבות העילית תהיה שנייה, ואולי אף שלישית, במעלה. כאמור, לא הכול אומרים דבריהם בפומבי. הרבה בושה עושה; לא נעים לדבר בגלוי נגד יצירת תרבות בישראל. הרבה הרגל עושה; כבר מקובל להזכיר את תרבותנו החדשה במליצות גבוהות ביום חג ומיפגן, ואין זה מן המידה לפגום בנימוס המקובל. אולם רבים אומרים מה שהם חושבים, ולא זו בלבד שהתרבות הרוחנית נראית להם כדבר־מותרות מוחלט, אלא הם אפילו מתריסים כנגד החינוך ההומאניסטי המופרז בבתי־ספרנו, והיו רוצים להחליפו בהקניית מדעי הטבע והטכנולוגיה, כיאות לעידן הטכנולוגי. היסטוריה, לשון, ספרות, ציור ופיסול, נגינה ותיאטרון הם, לדידם, מעין פרפראות הבאות לאחר הסעודה. בצד אלה מצויים אנשי־רוח ופרופסורים, שלכאורה גורסים חינוך על ברכי מדעי הרוח והחברה, אך כופרים בצורך לטפח בקרב הדור הצעיר ערכים רוחניים כהשקפת־עולם, המכונים בפייהם „אידיאולוגיה“, ומטיפים לפראגמאטיזם, „גישה חופשית“ מכל צמידות לערכים, לפולחן של עובדות ונתונים, לתורת היעילות הבאה במקום זיקה לערכים עילאיים מרדיכים, שפקע כוחם בדורנו ואינם אלא מעכבים את הקידמה. על כן הם מציעים סילוק האידיאולוגיה.

מובן, שיש אמת בפי אלה, המפרטים את תפקידינו הדחופים כאומה מתהווה וכמדינה נבנית. כדרך שאמת היא, שכוחותינו מוגבלים והצורך מרובה מן היכולת, ואנו נאנקים תחת המועקה הזאת. אולם ההודאה בדברים אלה אינה פוסרת אותנו מראיית הצד השני של המטבע. אדרבא, היא מחייבתנו להודות, כי לקינו בראייה חד־צדדית ואולי גם בהסחת הדעת ממסכת הבעיות והתפקידים האחרים. ואפילו התעלמות זו באה מקוצר־רוח ומעבודה קשה, ואפילו היא נגרמת בשגגה, אין זה גורע מן החומרה ומן האחריות לתוצאות הכבדות, שכן שגגה בספירת התרבות הרוח עולה זדון. קל־וחומר שיש בכך מידה רבה של שימוש בטעמי נוחיות, שנתלבשו באמתלאות שונות. לפיכך חובה היא לשרטט, לפחות, את הבעיה בלא כל יומרה למצותה.

ב

בבית־מדרשם של הוגי־הדעות, הגרמניים בעיקר, הודגשה ההגדרה המבחינה בין קולטורה וציוויליזאציה. האנגלו־סאכסים והצרפתים לא גרסו בדרך כלל הבדל זה במונחים ולא טיפחוחו. ובוודאי היו להם טעמים לכך. הם מבדילים בין תרבות חומרית, או טכנית, ובין תרבות שאינה חומרית, או רוחנית. ואף אנחנו רגילים היינו ללכת בעקבותיהם. ואם אני רוצה עכשיו להיאחז בהבחנה זו בין קולטורה וציוויליזאציה, הרי אין זה מתוך כוונה להכריע

במחלוקת הפוסקים, אלא שלהבחנה זו, אם כי יש בה קצת מן המעושה, נודעת, לדעת, חשיבות חיונית ועיונית לליבונה של הסוגייה „ההווייה התרבותית בישראל”. ואל נא תטעה אותנו החזות החיצונית של המציאות, או של מפרשי המציאות, שבתוכה נראים התחומים בין שתי אלו ממושטשים. לאמיתו של דבר, תגלה בהן עין רואה ספירות נפרדות בחיי המעשה ואחת נבנית מצמצומה של חברתה.

לפי ההגדרה הנ"ל, כוללת הציוויליזאציה כיבוש הטבע, גילוי ארצות, התפשטות, פיתוח הטכניקה ומערכת הייצור, חכמת הכלכלה והשלטון המדיני, ריבוי נכסי־הנאה, ציוד האדם באביזרי נוחות, כלומד, שלטונם של כוחות חיצוניים, טיפוח מנגנון החיים והראציונליזאציה בכל תחומי הווייתו של היחיד והחברה. ואילו הקולטורה עניינה לשון וספר, שירה ומוסיקה, מישחק ומחול, ציור ופיסול, מידות ומינהגים, ארחות־חיים ומוסר, דת ופילוסופיה. כלומר, כל אותם הערכים, שינקתם ממקורות פנימיים, רוחניים נפשיים. ובעוד שנכסי ציוויליזאציה ניתנים להעברה ממקום למקום ולהקנייה מעם לעם על ידי לימוד ואימון ותירגול, צומחים ערכי הקולטורה מקרקעה של אומה, צמודים בטבורם למקום, ועליהם נטוי אופק מסויים של מולדת. הם יונקים מן העבר הלאומי ומן המורשת ההיסטורית, ואפילו השפעותיהן של קולטורות אחרות, המצויות בכל התקופות, מתעכלות תחילה בדמה של התרבות הלאומית ומקבלות את צביונה. שכן הקולטורה מעוצבת על פי אידיאל פנימי, על פי השקפת־עולם דתית, מוסרית או חברתית, ועל כל גילוייה רבי־הפנים, חופפים רוח אחת וסגנון אחד. תרבות רוחנית פירושה, הגשמה עצמית של כוחות־היצירה באדם. ואילו תרבות טכנית היא פרי התפתחות מיכנית ואין עליה זיקת מקום ועם. על כן אפשר להרכיב אותה במידה דבה על שבת או על עם, שהקולטורה שלהם אינה מפותחת. ראייה לכך משמשות עכשיו המדינות החדשות באפריקה ובאסיה, המסגלות לעצמן את הטכניקה המערבית בלא הכשרה מיוחדת לקלוט את ערכי הדימוקראטיה המערבית, שהם מגילויה העיקריים של הקולטורה.

ודאי, הממציאים והמגלים הגדולים הם אנשי רוח וחזי חזיונות, החיים חיים עמוקים, אינטואיטיביים, אמצאותיהם באות עליהם לא פעם כהארה עליונה, כהתגלות, אולם הללו בודדים הם ומעטים. ההמונים נהנים מפרי עבודתם דרך שיגרה, מתוך בחירה תועלתית, ואף זהו ההבדל העמוק בין משוררים ואמנים, ש„הצרכן” שלהם, הטועם את פרי עבודתם, זוכה למישנה־יצירה. שכן הקורא שירה חי את השירה כאילו הוא חיבר אותה. והרואה הצגה, מגלגל את עצמו בתוך ההתרחשות על הבמה כאילו הוא ברא אותם גיבורים. מה שאין כן הטכניקה. היא אָוטו־ריתית, יוצריה הם כת קטנה, ולפעמים אף נסתר. ההמונים המשתמשים בטכניקה אינם יוצרי־מישנה, אלא נהנתנים פאסיוויים, שעד מהרה סולדת נפשם בחידוש ותובעים חידוש אחר, מרעיש יותר, מגרה יותר, לעתים רחוקות מעניק הישג טכני גם משהו לנפש האדם הרגיל, להמונים. ובמידה שרבים משתתפים בחברה טכנוקראטית בייצור טכני, הריהם ממלאים תפקידים של ברגים קטנים, של שירותים זעירים, שדק בזכות הצטרפותם למניין גדול יש להם איזו חשיבות שהיא.

אין אנו גורסים פירוד בין חומר לרוח, בין ציוויליזאציה לתרבות. בכל חומר יש רוח ובכל רוח יש חומר, ואין קיום לזה בלא זה. המחלוקת של בית־שמאי ובית־הלל, שהללו, אמרו שמים נבראו תחילה והללו אמרו הארץ נבראה תחילה, אינה מקובלת עלינו. אנו נוטים לפסוק כדעת החכמים שאמרו, ששניהם נבראו כאחד. גם בחיינו אין להפריד בין שמים וארץ. הם שני יסודות של הווייה אחת, שני צדדים של מטבע היקום.

ברם, על כרחנו נקבע בצער, שהשאיפה למזיגה של תרבות חומרית ורוחנית, כלומר, למצב־חיים, שבו ההתקדמות המדעית והטכנית תהא הולכת רגל ברגל עם ההתקדמות הרוחנית והמוסרית — נהפכת לחזון רחוק. דווקא התקופה האחרונה מעידה על הפער הגדול בין שתי

אלה. המראת הקוסמונאוטים בחלליות המעוררת התפעלות בכוח־ההמצאה האנושי והמנבאות עתידות נוראות־הוד לתחבורה בין גרמי השמים — לא נתלוותה לה המראה רוחנית או מוסרית כיוצא בה. המעפיל לרקיע חוזר לקרקע מוכתר בנצחון טכני ואנושי עצום, אך בספירת האתיקה והמידות לא נכבש אפילו טפח אחד. השפל המוסרי בעינו עומר, הרישעות והשנאה לא פחתו כהוא־זה. נשתנה, אולי, היחס בין אדם למקום (לחלל), אך לא בין אדם לחברו או בין עם לעם. אם טייס־החלל הסובייטי ליאנוב, שהיה ראשון המרחפים בחלל, עדיין התייחס ביראת־כבוד למשימתו המופלאה ולא רצה לזרוק את מיכסה־המצלמה, „כי אמר לעצמו, שאסור לכלך את הקוסמוס“, הדי לצערנו, יש רגליים להשערה, כי כשתגדל ההתחרות וטייסי־חלל רבים ייצאו מכלי־טיסתם וירחפו, כפי שריחף ליאנוב, ויתרבו תחנות־החלל, ילוכלך גם הקוסמוס. מובן, ששטות היא להגיע לידי מסקנה, שצריך לשלול את פיתוח הטיסה בחלל. אין דרך חזרה מהתפתחות זו, כי אין מעצור לרוח האדם. אולם אין גם להימנע מחרדה נוכח הנצחון החד־צדדי הזה של הרוח האנושית, שאינו נושא ברכה לאדם על ארמות, והלא הוא העיקר.

ג

כמדומה, שלא אטעה אם אציין, כי הנטייה להרגיש את יסוד ה„ציוויליזאציה“ על חשבון „הקולטורה“, בולטת מראשית ימיה של תנועת־התחייה שלנו. והטעמים מובנים וברורים. ראשית יצאו מן ההנחה, שהעם היהודי מסורבל ברוחניות, מופלג במוחיות ומטופל בשימיות. גודש זה הוא לרעתו. סולמו הפוך: הוא מוצב בשמיים וראשו מגיע ארצה. אין הוא יוצר נכסים של ממש. אינו מוציא לחם מן הארץ ולא בגד מבית־החרושת; אינו שותף בפיתוח הטכניקה ולא בהתקנת מכשירי־ייצור; אינו יונק מן הקרקע אלא מן האוויר. הוא מתווך ולא מייצר. הוא עוסק בענייני רוח, בפילפול תלמודי או בחכמת־ישראל. כתוצאה מזה חולני הוא כל מיבנה־חיייו וכל רוח מצויה ממוטט. היו שהחריפו את ההגדרה ואמרו, שהעם היהודי הוא פאראזיטי, שאוכל ואינו עושה, שמתפרנס מיגיע־כפיהם של אחרים. מכל־מקום, המסקנה היתה, שנקודת־התורפה בחיי עצמנו איננה בתרבות, אלא בציוויליזאציה, לא בתחום הרוח והיצירה, אלא בתחום החומר והייצור. ואמנם בהתלהבות גדולה שיקעו עצמם כמה דורות בתיקון הפגם הזה. ייבוש ביצות, כיבוש העבודה, התיישבות, סלילת כבישים, הגנה, חינוך צבאי, הכשרה ימית ואווירית, הקמת תעשייה אזרחית וצבאית וטיפוח הממלכתיות העצמאית — אלה הם רק ראשית־יבות של מסכת ההגשמה הציוויליזאציונית הלאומית, לשם „נורמאליזאציה“ של חיי העם במולדתו.

השקפה זו היתה מבוססת על מציאות מסויימת, שהצדיקה אותה. מפני שאי־אפשר לחולל מהפכה שורשית אלא אם כן היא חותרת לשינוי מא' ועד ת'. הקנאות היא כאן מחוייבת המציאות, והפשרה מקלקלת את השורה. אי אתה יכול לעקור דור צעיר מביתו ומארצו, להעבירו לארץ ישדאל ולהמיר את כל אורח־חיייו ומחשבתו ועיסוקו אם אינך מגלה לפניו את כל הכיעור והבלתי מוסרי במצבו הקודם או בחברה, שבה הוא שרוי.

על דרך זו נשתלשלה ההדגשה בדבר יתרונה של התרבות החומרית לעתידנו עד ימינו אלה. ודאי, כמה וכמה ערכים רוחניים נחשבו אף הם ליסודות התחייה. החייאת הלשון העברית, החינוך העברי, ובחלק נכבד של ציבור העוברים — אף צורת־החיים החדשה, הקבוצה. אולם דווקא אלה מוכיחים, שכל מה שהיה לנו בחינת „אני מאמין“, שנותנים עליו את הנפש, נתקיים בידנו, וכל מה שהיה בחינת „אפשר כך ואפשר כך“ — רפה הוא בידנו, רפה מאוד.

הרצון הזה, להיות ככל הגויים ולמשוך חיותנו מכלכלה עצמית ועצמאית בריאה תוך יצירת ציוויליזאציה מקומית, המשלבת אותנו בזו העולמית — הביא ברכה רבה, אף-על-פי שנתלווה לו, כנרמז לעיל, חינוך-לוואי, שקיפח את זיקתו האמיתית ליצירה הרוחנית, לתרבות. אולם אל הרצון הזה, שהיה מובן בשעתו, נצטרף בתקופה האחרונה גורם חדש, המשבש את עולמנו. הפראגמאטיזם המנסר בעולם וכובש את לב הדור הצעיר, המאכזב מן המורשת המוסרית, שהנחילו לו אבותיו: פראגמאטיזם זה, המביא עמו בהכרח קארייריזם ואף כפירה בכל „אידיאולוגיה“, כלומר, אדיקות בעקרון היעילות וגישה צינית לבחינת בעיות וענינים מנקודת-ראות של ערכים, ערכי-רעיון וערכי-חיים. בעלי השקפה זו גורסים „ציוויליזאציה“ כערך עליון, המבטלת ערכים אחרים. נעלמו הטעמים הלאומיים והציוניים, שבהם הצדיקו עמדה זלולנית כלפי תרבות הרוח, ובמקומם בא הנימוק התועלתני, המדביר כל שיקול-דעת וכל בחינה אחרת. דומה, גישה זו אינה מניחה לה לאידיאולוגיה להיות אפילו בנייד-על למסד הכלכלי, כגירסת המרכסיזם, אלא עושה אותה למעשה-מרכבה מדומה ואולי אף לאחיות-עינים.

סילוק האידיאולוגיה הוא מן הנמנעות בכל חברה אנושית בעל שיעור-קומה מוסרי, מפני שלא יצוירו שום חיי-חברה תקינים בלא הערכה מוסרית או אסתטית. הרוגלים בשלילת האידיאולוגיה הזוים בהקיץ, אף-על-פי שהם מדברים בשם המדע הצרוף ובשם הוד-רוממותה של המציאות. השתחררות גמורה מאידיאולוגיה היא פיקציה תמימה, והללו, המשלים את עצמם שיעלה בידם להיחלץ ממנה, נופלים ברשת המיסטיפיקציה, שאף לה אופי אידיאולוגי. שכן כדי לסלק אידיאולוגיה אחת, צריך להעריך אותה תחילה, והלא אף זהו אקט אידיאר לוגי. אין היחיד והחברה יכולים להתקיים בעולם העובדות הערטילאיות; יש להם צורך בעולם האמיתי והערכים, הנותנים טעם לעובדות. הכשרת הדור הצעיר למלחמת-קיום גרידא, כדי שישגי באמצעותה מנת-שפע גדולה בתוך חברת-השפע, עתידה להביאו לידי אכזבה ולידי ליאות גדולה. החינוך למחשבה יבשה, קונקרטי, שאין עמה לחלוחית של הנפש המעריכה, ההרגל לייחס ממשות רק לנכסי-חומר ולראות בנצחונה של ההתחרות על רמת-חיים גבוהה אידיאל עליון — עלולים להסתיים בשני אופנים: בנהייה אחרי אוקולטיזם וספיריטיזם, או בהסתאבות החיים המביאה עמה התאבדות.

לפיכך ניתנה רשות לומר, כי בשלילת האידיאולוגיה מקופלת תפיסה עוינת-תרבות, שיש בה משום סכנה לעצם הקיום הרוחני של הפרט והכלל. וכל אותם מורים ופרופסורים, המכוונים מעל קתדראותיהם את מחשבת תלמידיהם במגמה זו, נוטלים על עצמם אחריות כבדה, שאולי לא ירדו לעומקה. כוונתם בוודאי טובה והם עושים זאת לפי מצפונם המדעי, אך התוצאה החינוכית והמוסרית צריכה להדאיג אותם ככד עכשיו. גם מדעי הרוח והחברה אינם בלא מצפן ובלא פנס. אין הם מדעים אפלים, אלא חלונות להם, הנשקפים אל רחובות המציאות המוסרית. אף להם אי-אפשר שלא יהיו כפופים במידה רבה להשקפה בדבר תכלית החיים והברה האנושית, כלומר, לערכים.

וצר מאוד, שתפיסה עוינת-תרבות זו אינה נחלת בעלי עסקים ואנשי מעשה בלבד, שאפשר לפטור אותם באמירה: נסלח להם, אינם יודעים ואינם רואים דבר מלבד עסקיהם! לגודל הצער, מטפחים אותה גם מבית, ושותפים לה אנשי תרבות ואנשי אמנות, כביכול, הללו, העושים את תרבותנו פלסטר ומזייפים את חותמנו, הופכים את הרוח לאירוח, ואת האמנות לאי-אמנות. עקרון התועלת והיעילות הוא שמדריכם. כמה וכמה שמות לעקרן זה: „הצלחה קופתית“, תרבות להמונים“, „הקץ לאמנות ירחמיאלית“, „תקופת-הבידור הגיעה“, וכיוצא באלה הכינויים, שכולם לא באו אלא להכהות את האור ולסמא את שארית הראייה הנכונה. במות-הבידור, הצעות ככהין ופטריות בתוכנו, ואמנים המוותרים על שמם ויעדם ומצטרפים לבמות אלו, והקהל הנוהר לחזות בפטריות-שעשועים אלו ול„התפקע“ מצחוק — כולם חברו

יחד להוריד את אמנות־הבימה, שהתחילה מבצרת לה מקום־כבוד בתוכנו. ולא עוד אלא אף הבמות, שעליהן גאוותנו, מסירות מעל ראשן מזמן לזמן את כתר־המלכות ולובשות מסכות של חזרנים וז'אנרים. מחזות של פשע וזימה מוצגים על ידן בשפע, מחזות, שאולי הם משקפים איוו מציאות במקומותיהם של המחברים הלועזיים, אך אין להם קשר עם הווייתנו, אלא שהם עלולים לשמש „מופת” ליצירת הווי כזה, שלאשרנו אינו רווח עדיין אצלנו. באווירה זו, מסתגלים מחזאים עבריים ואף הם כותבים מחזות קלוקלים, פרי חיקוי, הבולשים אחרי מראות־נגעים, מציאותיים או מדומים, ומקפלים אותם בתוכם, כדי „להשתוות” אל עמיתיהם בחורל. בתנאים אלה לא תצמח דרמה עברית מקורית, שהיא אחד מיסודותיה של תרבות־אדם־ועם אמיתית. מחזות כאלה לא ישמשו בבואה למציאות הרבגונית שלנו ולא יגלמו שום רעיונות אמנותיים או אנושיים. הם גם לא יזכו, כפי שכבר לימדנו הנסיון, לחיי עולם הבא. קיקיוניים הם, ולא ייצררו בצרור הדרמטורגיה הרצינית, הם יטביעו את חותמם השלילי על הדור הצעיר ועל חיינו בכלל, אך שום עקבות אחרים לא יניחו אחריהם. מן הדין שהאחראים לאמנות הבמה, אם במישרין ואם בעקיפין, השוחרים טובתה ודואגים לעתידה ולחלקה בדמותנו הרוחנית, ישו לנגד עיניהם חריפותה של בעיה זו וחומר תוצאותיה. שאם לא כן, מעותדת לנו אמנות־במה זעירה, גמדית, לוואטינית ופורנוגרפית כאחת. בצלה לא יתפתח שום מחזאי צעיר, וכל מי שייגש לכתוב בכובד־ראש, ייחשב לירחמיאלי ויצירתו תיחבא במגירת שולחנו כמה שמיטות. האומה בישראל ראויה לתיאטרון משובח ומוזכך, לתיאטרון של חזון, אם אין להזמין עידית באורח מלאכותי, הרי אין גם להביא אלינו את הזיבורית של הגויים ולומר: והוי אמנותך, ישראל!

ד

אחד החזיונות הקשים הוא התרגומיו ה בחיינו התדבותיים במובנה הרחב של מלה זו: חיקוי לאורח־חיים מערבי, אמריקני או בריטי; הבאת סרטי־קולנוע טובים וגרועים מכל קצווי תבל, ופולחן דמויות־מופת שבהם; מסיבות משפחתיות וחגיגות בנוסח לועזי (מסיבות קוקטייל, סילווסטר וכו'); סגנון התנהגות וסמלי שאפתנות ויחוס זרים, דיבור מופקר מן החוץ, ואפילו הצניזם עשוי במתכונתם של אחרים; תצוגת אפנות שונות; הצפת השוק בספרים לועזיים; תרגומים של ספרים זולים ומגרים; הצגת מחזות מן החוץ, קלוקלים ופורנוגרפיים, על במותינו; בליל לשונות ברחובותינו; עיתונות בשבעים לשון המקיימת את המחיצות בין עדות ועולים שונים; העתקת זיפת אמנותית מן העולם הרחב; נטייה אצל מקצת מן המשוררים הצעירים לתת לנו מגמות ודימויים בתרגום־לשון תוך הצהרת־זלזול במסורת הפיוטית שלנו. כל אותו סילון של תרגומניות וחקיינות והעתקיות, המציף את הווייתנו הצעירה, מסרס את נשמתה ומקצץ את כנפי המקור הטעון טיפוח אבהי רב־חסד. מובן, שקל להעביר נתחים גדולים של ספרות ואמנות משל אחרים ולהגישם להנאתנו, וקשה ליצור על האבניים משהו משלנו, מתוך תמצית דמנו. אולם מה שמושג בקלות נעלם בקלות ואינו מניח רושם רב. על דרך זו אנו יכולים להביא את כל צורכי המחיה והכלכלה שלנו מכל מקום ולהיפטר מדאגת השוק המקומי וההשוק המשותף. אף־על־פי־כן אין אנו עושים כך. משום שבתחום זה עמוקה ההכרה, שאין עם עצמאי, אלא מי שיוצר כלכלה ונשק ברשות עצמו ואינו תלוי באחרים אלא במידה שאינו יכול לייצרם בעצמו. לכן אמרנו, במרידינו נוציא לחמנו ונעשה בגדינו. יהיו מזונותינו מרורים כזית וקשים כקריעת יב־סוף, בעצמנו נכין אותם. מכאן הקסם הגדול שהיה בשעתו ל„עבודה עצמית” ול„תוצרת הארץ”. שכן טעמנו בהן את הטעם המתוק של תבונת־כפיים. רצינו להיות שותפים במעשה־בראשית. צא וחשוב, מה היתה

דמותנו הכלכלית והמדינית אילו היינו נוהגים לפי אותו כלל שמה שאפשר להביא מן החוץ אין צורך לייצרו בבית. והלא מוצרי חקלאות ותעשייה דומים בכל מקום זה לזה ואין חותמה של עצמיות האומה עליהם; מה שאין כן תנובת־רוחו של עם, ספרותו ואמנותו, שכל עם יוצרן בצלמו ובדמותו. ואפילו בימינו, ימי התחבורה הסילונית, המקצרת מרחקים בקפיצת־הדרך, לא בטלה הגושפנקה הלאומית הטבועה בכל תרבות רוחנית, הן בכוח הלשון והן מבחינת אופיה של היצירה.

עלבון הוא לשכל הישר ולנסיון־החיים אם יש עדיין צורך לחזור על הנחות מקובלות ומוסכמות כאלו. אולם יש צורך! שכן מתחדשות אצלנו כל פעם ההצהרות של „אזרחי העולם“ בקרבנו המטיפים לנו, הקרתנים, מוסר על רדיפתנו אחרי המחזה המקורי והדימוי המקורי המוסיקה המקורית. והסיסמה היא: „עלינו ליהנות מכל מה שהוא טוב ולהביאו אלינו מכל מקום שהוא ישנו“. ודאי, אנו צריכים ללמוד מאחרים ולא להיסגר בפני השפעות טובות ורעונות, להזמין אלינו מפקידה לפקידה להקות ואמנים ומנצחים, למען נשמע ונראה מה נתחדש בבת־היוצד השונים. איזהו עם חכם? הלומד מכל עם. ברם, לשם כך דרושים חכמת־השיעורים וחוש־מידה. אסור שההשפעות מן החוץ ידבירו את הגרעינים של כח־היצירה העצמאי. הן צריכות לסייע לו בגידולם. ונימוק ההנאה והנחוחות כוחו יפה אולי לפרט, המבקש „לחם ושעשועים“ בלבד, אך לא לכלל, הדואג לעתידה של היצירה העברית, שמן הדין שתהא רוויית חזון ויעוד לאומי ואנושי.

ורואה אני גם בחויון־החיקוי הזה אצלנו התגברות הציוויליזאציה על התרבות, שכן אם זו נעשית עיקר ואידיאל־חיים, ממילא נהפך סולם־הערכים. והנחות והיעילות וההוויי הבעל־ביתי נקבעים כקנה־מידה לשאיפת האדם, ליוקרתו ולמעמדו בחיים. ציוויליזאציה, כאמור, אפשר להעביר על כרעיה ועל קרבה, ואין לטרוח בייצודה. דיה מלאכת־סיגול־והתאמה קלה, שהמציי־אות הישראלית מחיבתה, והכל בא על מכונו. ואפילו אותה מנת־רוון של תרבות רוחנית אינה אלא כמין קרום של לאפה מבריקה על גבי התרבות החומרית הקיימת או הנכספת. על כן אל תתמה אם היא מתקלפת על־גקלה ונושרת.

ה

הכול מודים, שתנאי מוקדם לכל תרבות הוא ביעור האנלפביתיות והקניית דאשית־דעת לכל ילד וילדה בעם, כפי שזה נעשה על ידי בתי הספר היסודיים. התפשטות ההשכלה והדעה בקרב המוני העם, לפחות במידה ממוצעת, מכשירה את העם להיות נושא תרבות. אין נכנסים לפרדס החכמה בלא הכנה. ויפה עושה הממשלה, הרואה במערכת הלימודים בבת־הספר העממיים חזות גדולה. יום גדול היה לישראל, שבו החליטה הכנסת להנהיג חינוך־חובה־חינם. במדינה, המקבצת יהודים מכל קצווי־עולם, וביניהם כאלה, שבארצות מוצאם היו שדויים בחשיכה תרבותית ונשללה מהם היכולת לקנות השכלה ואף עזבו אותן בידיים דיקות מכל רכוש — פירושה של אותה החלטה, יצירת רובד עממי ראשון של נושאי תרבות עברית, כלומר, בניין האומה כחטיבה אחת. מחזורי המסיימים בגנים ובבת־הספר העממיים והתיכוניים הם הם גדוד מגיני הלשון והתרבות. עליהם תישען האומה ובזכותם תיכון המדינה. על קיום מצווה יסודית בדיקות יבורכו כל אלה, העוסקים בכך.

אולם החינוך היסודי הוא פרודור לטרקלין. הכנת המונים לפרודור היא עיקר גדול, אך אינה מספיקה. הרחבת האופקים ושיפור הטעם הם פרי השכלה מוגברת וכוללת. הכשרת הקרקע לתרבות־עם, לתרבות־המונים, נעשית בהמשכת החינוך בדרגים גבוהים יותר. וגם תרבות־המונים זו אינה סוף־פסוק. בכל אומה ישנו מיעוט, הנקרא עילית. הוא תנאי וכורח

חיוני לכל תרבות. מיעוט זה מלמד את חיי האומה ומפרה את יצירתה. מתוכו קמים יחידים סגולה בכל תחומי התרבות והמדע, המציעים קדימה את הדעת האנושית ומוציאים מוניטין לעמם. כדי לסבר את האוזן הייתי אומר, שעלינו ליצור לא רק המוני צרכנים הנהנים מערכי ספרות ואמנות, אלא לטפח גם שיכבת יצרנים המביאים לעולם נכס־תרבות חדשים, או מפתחים ברשות עצמם נכסים קיימים ומסורתיים ומוסיפים עליהם נופך משלהם. אין להעלות שיכבה כזאת על פי פקודה או הזמנה; שכן המדובר באנשים, שהטבע העניק להם כוח־יצירה ויחד להם סגולות וכשרונות, שאינם מצויים אצל רבים. אין להמציא אנשים כאלה, אך כשהם נמצאים — והם נמצאים — חייבת כל אומה וכל חברה לתת בהם עין טובה, להקיפם עניי־כבוד, ולסייע להם בחומר ובתנאי־עבודה. יחסה של כל אומה למיעוט היוצר הזה, שהוא צמרתה וכתרה, משמש קנה־מידה לשיעור תרבותה והבנתה.

אִי־אפשר לומר, שהבנה זו היא מנת־חלקה של חברתנו. ודאי, חל שינוי לטובה ביחסה לאנשי־הרוח, ושוב אין הם סובלים חרפת־רעב. אך לא לכך הכוונה. אם כשרון היצירה עצמו הוא מתת־הטבע ואין להשיגו במחיר, הרי טיפוחו והדאגה לבעל־הכשרון והשקידה על הפצת פרי היצירה, הם עניין לעם כולו ולארגונו הממלכתי. עד היום דל הוא האחוז המופרש מן התקציב הממלכתי לענייני תרבות ויצירה, לספרות ולמוסיקה, לתיאטרון ולציור, לפיסול ולמחול. לטיפוח היצירה הרוחנית הזאת, שהיא נחלת בני־עלייה מועטים, דרושים אמצעים כבירים ולא הפרשת אחוז מסויים. מה כוחו של מאמץ בעידוד היצירה, דבר זה ראינו בתדגומיו הקלאסיים של שלמה דיקמן ז"ל. מובן, שולא מציאותו של אמן ברוך־אלוהים כדיקמן, לא היו שום אמצעים חומריים מועילים, אך בלי קרן מיוחדת, שנתייחדה לתכלית זו, לא היה דיקמן עוצר כוח להעניק לנו את העושר הרב הזה בשנות עבודתו המועטות ולא היו דואים אור עולם. ואין זאת אלא דוגמה בלבד. לצערנו, אין הכרה זו חיה בקרב כל ראשי המדינה והחברה, אלא דואים את התביעה הזאת כטרדנית ואת תובעיה כחולמים בהקיצ.

1

אמצעי אחד יש בידי ראשי המדינה ושמו: טענת מוקדם ומאוחר. בעזרתה דוחים כל הצעה וכל עצה לגילום כוח־היצירה הגנוז באומה. קודם כולל, אומרים הם, צריך להעלות יהודים לישראל, לספק להם צרכיהם הראשוניים, להקים בתי־ספר, לצייד את הצבא בכלים משוכללים, לרכוש אניות־סוחר ומטוסים וכיוצא בזה, ואחר־כך אפשר יהיה להיפנות לצרכים הרוחניים העליונים. ולפי שהיכולת קטנה מן הצורך והאמצעים מעטים, והתחומים החיוניים האמורים אינם באים על סיפוקם, קל־וחומר שאין לקפחם בגלל הקדשת אמצעים לעניינים שביצירה רוחנית.

מובן, שכל הנימוקים האלה עם שהם נכונים הם בכל זאת מופרכים. ראשית, לעולם לא יהיו האמצעים מספיקים. העלייה עתידה להימשך עוד שנים רבות עד שיבוא לכאן אחרון היהודים. גם שאר הצרכים יתרבו ויתבעו סיפוקם. תמיד אפשר יהיה לומר, שיש דברים קודמים בחשיבותם הדוחים את האחרים. אומה שאינה נפנית מיד לענייני יצירה רוחנית, לא תיפנה לעולם. טענת המוקדם והמאוחר היא איפוא על־התאנה לכסות בו את חוסר־ההבנה ואת האמת העירומה, והיא, שאין מחשיבים, פשוטו כמשמעו, את צורכי הרוח ודחפי היצירה, אלא שמחמת הבושה משתמשים באותה טענה.

האמת היא, שהכול צריך לעשות בדרך אחד ובעת ובעונה אחת. בד בבד עם פיתוח היצירה הכלכלית והתרבות החמרית, יש לפתח גם את היצירה הספרותית והאמנותית. דוקא משום שכוחות־היצירה הם חד־פעמיים ועצם מציאותם הוא בחינת נס ופלא, אסור שבתקופה מסוימת יידחו או ייחלשו מפני טעמים של מוקדם ומאוחר. שמא מה שקיים ברור זה, או

בעשור זה, לא יהיה קיים בעשור הבא. הדמיון היוצר והכוח היוצר אינם הולכים אחרי חישוביהם של מחשבי חשבונות ואינם מזמנים עצמם כל שעה שרוצים בהם, אלא הם מצויים או אינם מצויים, והכרח הוא לעודדם ולמצות את יכולתם כלאימת שהם קיימים. מה שמאחר דור אחד, לא ישלים דור אחר. נסיון זה, על כל פנים, נקנה לנו, והוא צריך לאלפנו דעת. אסור לנו לנהוג משק־שליביוז באוצר הכשרונות וכוחות־היצירה, שניחנו בהם יחידים בתחומים השונים. חובה היא לחפור אותם ממטמונים ולטפל בהם כדרך שמטפלים במטמונים. כדי לנהוג כך, אין צורך להוציא את הפסוק הגדול, המתנוסס במקרא: נהיה אור לגויים! ניתנה לנו רשות לחלום חלום גדול כזה, אך אין אנו רשאים לעשותו חולין ולנופף בו תמיד, שמא יתחלל מרוב שימוש. אבל דיינו שנהיה אור לעצמנו. עלינו קודם כל להגשים את עצמנו, להוציא לאור את גנזי כשרונותינו וברכותינו, ולהעמיק את ערכי חיינו. נר לאחד, נר למאה. אם יאיר נרנו לעצמנו, יאיר ממילא גם לאחרים. וראייה לכך מן העזרה שאנו נותנים לארצות נחשלות באסיה ובאפריקה. לפני שעלינו ארצה לא קבענו לנו יעד או תנאי להושיט סיוע לאחרים, אלא הלכנו לכבוש את העבודה ולפתח את החקלאות ואת התעשייה לעצמנו. ואילו ה"אור לגויים" הוא תוצאה מחוייבת המציאות מן ההישגים וההצלחות שנחלנו לתומנו בכל תחומי העשייה והבנייה. לפי שעה יהיה כבודה של ישראל פנימה.

ז

אין הכוונה להגיש כתב־קטרוג גדול לשמו או להגדיש את צבעי השחור. אך הכרח הוא לראות את הדברים כהווייתם, וביחוד כמגמתם. בשבע־עשרה שנות קיומה של המדינה מתגבשת והולכת חברה, הנוטה לראות עצמה שווה לכל חברה בכל מדינה. אולם בעוד שמדינת־ישראל אינה חדלה להטעים שהיא שונה מכל המדינות בעולם, שאינה תכלית לעצמה, והיא מוקפת אויבים, ועליה לקלוט עליה ולהרבות את אוכלוסיתה, להגן על הגבולות, לשמור על הנפש ועל הרכוש, להשיג אמצעים מן החוץ ולצייד את העם בשירותים ובצורכי־אוכל־נפש, כלומר, היא מודה שאינה עדיין מדינה נורמאלית — נוהגת החברה כאילו היא נורמאלית. במידה מסויימת החברה שלנו היא פאראזיטית וחיה על חשבון המדינה. כל תפקיד כללי שצריך למלאו ושבמילואו תלוי גם קיומה של החברה, מושלך על כתפי המדינה. ומורגל בפי רבים: אין דבר, המדינה תעשה! זוהי המגמה הנבלטת לכל עין, וגדולה הסכנה הצפויה לנו ממנה.

כנגד זה מצויים גרעינים אמיתיים של תרבות, ספרות ואמנות וכנסת חשובה של סופרים ואמנים ויוצרים בכל תחומי היצירה. הללו לא ישלימו עם מצב זה של תרגומיות, לעוזיות, ציוויליזאציה זוללנית, של לא־איכפתיות רוחנית ובעל־ביתיות קטנת־השגה. הם חשים, כי מדינתנו וחברתנו נוצרו לגדולות ואף יכולתן רבה. הם בטוחים, שאפשרויות רבות גנוזות בעם היושב כאן והמתקבץ לכאן, ויש צורך לעוררם ולהכשיר את התנאים ליצירה. ולא עוד אלא שנכסיה־היצירה הקיימים והמתהווים מרמזים על גנזי־כוחות אלה ועל עתידם. ספרותנו החדשה הגיעה לכלל הישגים ניכרים בצורה ובתוכן. גם שאר סוגי האמנות כגון התיאטרון, הציור והמוסיקה כבשו לעצמם מקום נכבד בחיינו ובהכרת העולם כולו. לא לשוא עברו עלינו חמישים שנות תחייה ובנין הארץ. מהררי המציאות הזאת חצבנו חיים רוחניים ויצירה תרבותית. התרענו על המגמות השליליות, האורבות להן והמאיימות עליהן מחמת הנטייה ה"ציוויליזאציונית" היתרה, אינה ממעטת את דמותן של האמנויות ולא את כיבושיהן ומאמציהן. אולם אסור לנו להסתפק במועט המצוי, אלא עלינו לראות את המרובה הרצוי. אין מקום, חלילה, לקינה על מצבה של היצירה המקורית, אך אין גם מקום ל"שישו בני מעי". אין השכינה שורה אלא מתוך עצבות על החסר, ולא מתוך שמחה מדושנת על היש הקטן.

אך בעיקר חובה היא להתריע על העובדה המרה, שאפילו אותו יש תרבותי חשוב, יהיה שיעורו מה שיהיה, נדחה לקרן־זווית מחמת הסתלפות מושגיה של החברה, וביחוד מחמת השתבשות סדרי ההערכות ואורח־החיים. ואם אין חברה, המתחממת לאורה של יצירה מקורית ואינה משפיעה על מחולליה חום, אהבה ורחשי הוקרה, הריהי עלולה להתכווץ בתוך עצמה ולקמול. על כל פנים, העדר ברכת־הנהגין של ציבור אורגני, איננו „סגולה“ לעידוד הצמיחה והיצירה. על כך עלינו לקרוא תגר; על קוצר־הראות וקוצר־ההשגה המתראים אצלנו כשיא החכמה וההבנה. אי־אפשר לדרוש מכל מנהיג מדיני, ומכל־שכן מעסקן רגיל, בינה בדרכי הרוח והיצירה. אך חובה היא לתבוע מהם ומכל החברה כולה אוזניים קשובות לקריאת אותם חלקים באומה, שהגורל הועיד אותם ליצירה רוחנית. וביתר ייחוד כורח־חיים הוא להדריך את מנוחתה של העידית בדור הוותיק והצעיר, לבל ינהו אחרי חיים קלים העתידים להסתיים עד מהרה בחיים קשים וכבדים, במיאוס החיים וסיאובם. זה הכלל: חיים של קלות נעשים לזרא; ואילו חיים של כובד־ראש ומשא־נפש דורכים את האדם למאמצים ונותנים לו תוכן.

ה„ציוויליזאציה“ בישראל היא הכרחית וחיונית, ואין לדחותה או להפחיתה; אך היא חל ק מן החיים ולא תמצייתם. היא זקוקה תמיד להשגחה עליונה, להכוונה, להגהה הבאה מספירת התרבות והרוח. אפילו במיטב ביטוייה טמונה בה סכנת הגולם הקם על יוצרו. על כן יש לשמור תמיד על כך, ש„השם המפורש“ יהיה משגיח עליה.

אמור מעתה, הגורס מוקדם ומאוחר, ודוחה את השקידה על היצירה הרוחנית למועד אחר, לאחר זמן, לכשירחיב, כשהשעה תהא פנויה לכך, והאמצעים יהיו מרובים, והדעה תהיה נינוחה — הריהו משלה את עצמו, חוטא ומחטיא. אין מוקדם ומאוחר ביצירת חיי עם ומולדת. אנו מניחים עכשיו יסודות לחיי הגוף של האומה ולחיי רוחה. אלה באלה אחוזים. כל פגימה, כל חסר, כל הזנחה וכל השמטה יהיו בכייה לדורות.

ההווייה התרבותית שלנו אורות רבים בה וכיבושים גדולים. והמופלאים ביניהם הם הלשון העברית החיה, המשתכללת והמתגוונת, הנענית לכל צורכי השעה והנצח, ומערכת החינוך העברי המוציאה מתוכה מחזורי תלמידים רבים, גידולי־בית מרהיבים, שהם נושאי המדינה ועתיד האומה. אולם היא מלאה גם פחים ומוקשים, גלויים וסמויים, העלולים לערערה ולפגלה מבפנים. חובה עלינו להסתכל באספקלריה של הווייה זו, אך לא כדי להתאהב בבבואת עצמנו, אלא כדי לראות את העיוותים והעקמומיות והקמטים ולפשט אותם. בייחוד גדולה הסכנה, מפני שעקמומיות וקמטים אלה נראים לרבים כעצם הפנים לזוהר. ניוהר מפני וזה־שוא זה.